

Universitatea « Babeș-Bolyai »
Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Școala Doctorală de Istorie

Locuință și inventar casnic în provincia Dacia
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Nicolae Gudea

Student-doctorand:

Sorana Ardeleanu

2016

Cuprins

Cuvânt înainte	6
Introducere	8
1. Scopul și importanța lucrării	8
2. Limitele spațiale și temporale	10
3. Metoda de lucru	11
I. Istoricul cercetărilor, stadiului cunoștințelor și al publicării locuințelor romane din Dacia Porolissensis	16
II. Izvoarele antice despre locuințe	21
II.1. Tipologia izvoarelor antice referitoare la locuințe și importanța acestora în evoluția arhitecturii domestice	24
II.1.1. Izvoare literare	24
II.1.2. Izvoare epigrafice, arheologice propriu-zise (artefacte) și iconografice	30
II.2. Izvoare literare antice și epigrafice despre locuințele romane	33
II.2.1. Listă catalog	33
II.2.2. Catalog al izvoarelor literare și epigrafice	35
II.3. Temele tratate în izvoarele literare antice și conexiunea lor cu descoperirile arheologice	71
II.3.1. Urbanism și informații generale asupra locuințelor din cadrul urbei	71
II.3.2. Adaptarea desing-nului clădirii la climă și locație	73
II.3.3. Elemente de legislație referitoare la construcția locuințelor și informații generale	74
II.3.4. Reguli ale utilizării spațiului în locuințe	76
II.3.5. Materiale și tehnici de construcție	78
II.4. Izvoarele iconografice și diversitatea mobilierului reprezentat	82
III. Locuințe romane din provincia Dacia Porolissensis, analize de caz	87
III.1. Studiu de caz al locuinței OL 6 de la Porolissum	87
III.1.1. Amplasarea clădirii	87
III.1.2. Istoricul cercetărilor	88
III.1.3. Planul clădirii	88
III.1.4. Fazele de construcție	89

III.1.4.1. Faza de amenajare a terenului și faza de lemn	89
III.1.4.2. Fazele de piatră	89
III.1.5. Descrierea clădirii și destinația încăperilor după inventarul arheologic descoperit	90
III.1.6. Propunere de reconstituire a mobilierului și dispunerea acestuia în cadrul locuinței	96
III.1.7. Sistemul hidraulic	99
III.1.8. Sistemul de încălzire	99
III.1.9. Tehnici și materiale de construcție	101
III.1.9.1. Tipuri de ziduri	101
III.1.9.1.1. Opus incertum	101
III.1.9.1.2. Opus mixtum	102
III.1.9.1.3. Alte tipuri de ziduri	102
III.1.9.2. Existența sau nu a etajului	102
III.1.9.3. Piese arhitectonice (baze, coloane, capiteluri)	103
III.1.9.4. Tencuieli și pavimente	103
III.1.9.5. Alte materiale de construcție utilizate	104
III.2. Studiu de caz al locuinței L 7 de la Porolisum	104
III.2.1. Amplasarea clădirii	104
III.2.2. Istoricul cercetărilor	105
III.2.3. Planul clădirii	105
III.2.4. Fazele de construcție	106
III.2.4.1. Faza de amenajare a terenului și faza de lemn	106
III.2.4.2. Faza de piatră	106
III.2.5. Descrierea clădirii și destinația încăperilor după inventarul arheologic descoperit	107
III.2.6. Propunere de reconstituire a mobilierului și dispunerea acestuia în cadrul locuinței	110
III.2.7. Sistemul hidraulic	113
III.2.8. Sistemul de încălzire	113
III.2.9. Tehnici și materiale de construcție	113
III.2.9.1. Tipuri de ziduri	113
III.2.9.1.1. Opus incertum	113

III.2.9.1.2. <i>Alte tipuri de ziduri</i>	114
III.2.9.2. <i>Elemente și caracteristici arhitecturale</i>	115
III.2.9.3. <i>Pavimente și alte materiale de construcție utilizate</i>	115
III.3. Analiza celor două studii de caz de la Porolissum, OL 6 și L 7, în contextul evoluției așezării romane	115
III.4. Studiu de caz al locuințelor C1 și C2 din Strada Victor Deleu de la Napoca	122
III.4.1. Amplasarea clădirilor	122
III.4.2. Istoricul cercetărilor	123
III.4.3. Planul clădirilor	125
III.4.4. Fazele de construcție	126
III.4.4.1. <i>Fazele de lemn</i>	126
III.4.4.2. <i>Fazele de piatră</i>	127
III.4.5. Descrierea clădirilor și destinația încăperilor după inventarul arheologic descoperit	128
III.4.6. Propunere de reconstituire a mobilierului și dispunerea acestuia în cadrul locuințelor	134
III.4.7. Sistemul hidraulic	137
III.4.8. Sistemul de încălzire	137
III.4.9. Tehnici și materiale de construcție	138
III.4.9.1. <i>Tipuri de ziduri</i>	138
III.4.9.1.1. <i>Opus incertum</i>	138
III.4.9.2. <i>Existența sau nu a etajului</i>	139
III.4.9.3. <i>Piese arhitectonice (baze, coloane, capiteluri)</i>	139
III.4.9.4. <i>Tencuieli și pavimente</i>	140
III.4.9.5. <i>Alte materiale de construcție utilizate</i>	140
III.5. Analiza celor două studii de caz de la Napoca, C1 și C2, în contextul evoluției orașului roman	141
IV. Locuințele din Dacia Porolissensis și încadrarea lor tipologică la nivelul provinciei	143
IV.1. Repertoriul descoperirilor de locuințe din Dacia Porolissensis	143
IV.1.1. Metoda de lucru și precizări tehnice	143
IV.1.2. Catalogul locuințelor din Dacia Porolissensis	145
IV.2. Analiza locuințelor din Dacia Porolissensis și a inventarului casnic	194

IV.2.1. Analiza și definirea tipurilor de locuințe din cadrul repertoriului Daciei Porolissensis	194
IV.2.2. Analiza statistică a repertoriului	198
IV.2.2.1. Analiza statistică a tipurilor de obiective și a caracteristicilor acestora	198
IV.2.2.2. Analiza statistică a tehnicilor și materialelor de construcție	203
IV.2.2.3. Analiza statistică a inventarului locuințelor	203
V. Încadrarea tipologiei locuințelor din Dacia la nivelul Imperiului roman	206
V.1. Tipologii de locuințe din zona mediteraneeană, exemplificând cu case din zona italică și din nordul Africii	206
V.1.1. O scurtă istorie a locuinței și urbanismul roman - moștenire greacă și inovație proprie	206
V.1.2. Caracteristici generale și tipuri de locuințe din zona italică	211
V.1.3. Caracteristicile generale și tipuri de locuințe din nordul Africii	230
V.2. Tipuri de locuințe din provinciile nordice și temperat continentale, exemplificând cu case din Britannia, Germania, Gallia, Noricum, Pannonia și Dacia	238
V.2.1. Britannia	238
V.2.2. Germania	239
V.2.3. Gallia	240
V.2.4. Noricum	245
V.2.5. Pannonia	248
V.2.6. Dacia	251
Concluzii finale	268
Abrevieri și bibliografie	275
Abrevieri	296
Lista tabelor, anexelor, a figurilor și a hărților	297
Tabele, anexe, figuri și hărți	306

Cuvinte cheie: *case, perioada romană, Dacia, reconstituire, Napoca, Porolissum*

Scopul lucrării

Subiectul lucrării de față tratează și analizează locuințele de epocă romană existente în provincia Dacia Porolissensis în perioada secolelor II - III p. Hr. Pentru a trata acest subiect este necesară cunoașterea temei atât la nivelul întregului Imperiul roman, cât și la nivelul întregii Dacii. Datorită acestora tangențial voi utiliza analogii și referiri la locuințe și așezări cercetate pe întreg teritoriul provinciei Dacia. Totodată locuința romană trebuie tratată și integrată în cadrul mult mai general al Imperiului roman, deoarece este parte integrantă a acestuia. Datorită subiectului complex și vast raportat la teritoriul întregii provincii Dacia, am fost nevoită să restrâng repertoriul și analiza lui la teritoriul provinciei Dacia Porolissensis.

Având în vedere stadiul cercetării locuințelor și al așezărilor din provincia Dacia Porolissensis între secolele II - III p. Hr., consider că este necesară o analiză a tipologiei acestora, având ca bază de pornire un repertoriu cât mai complet al locuințelor. Cercetarea tipurilor de locuințe din diversele așezări ale Daciei este un subiect care este la început de drum. Sunt cercetători care au abordat această temă, dar complexitatea ei ne permite să reluăm informațiile și să le analizăm pentru a completa spectrul teoriilor analizate până în prezent de cercetarea românească.

Unul dintre scopurile acestei cercetări este alcătuirea unui repertoriu al locuințelor din provincia Dacia Porolissensis, pe baza căruia să poată fi analizate tipologiile de locuințe existente în acest spațiu. Analiza acestora va furniza date importante pentru cercetarea acestui subiect. Vom putea cunoaște, în funcție de cât ne permite stadiul actual al cercetării, un raport numeric între locuințele cercetate din zonele urbane, cele din zone suburbane, cele din *vicus*-urile militare și cele din așezările rurale. Se vor cristaliza astfel tipologii de locuințe utilizate în diverse medii, dar și date despre inventarul casnic specific acestora și materialul de construcție utilizat, în măsura în care acesta a fost publicat până acum, în diverse studii și lucrări. Doar adunarea și organizarea acestora într-un catalog, ținând cont de informațiile republicate, dar mai ales căutarea datelor și a publicațiilor în care sunt primele

mențiuni ale punctelor cercetate, verificarea acestora și trierea pentru a utiliza informația de primă mână și nu cea eronată, a fost o muncă ce a însemnat un volum mare și dispersat de informație.

Un obiectiv extrem de important este definirea unor tipuri de locuințe existente în Dacia. Utilizarea unei tipologii în care se ține cont de mai multe elemente și anume, planurile caselor (cu curte, fără curte, cu portic sau fără, în funcție de repartizarea camerelor, dacă au sau nu hol), și apoi a modului de utilizare a spațiului (cu ateliere, cu magazine), vor permite analogii cu locuințe din cadrul larg al Imperiului roman. Trebuie subliniate diferențele și asemănările cu diverse zone din restul imperiului, atât din punct de vedere al tipologiei amintite cât și din punct de vedere climateric.

Tipologia locuințelor va ține cont în analiza sa și de tipurile de așezări în care acestea sunt incluse: *vicus*, *canabae*, așezare urbană sau rurală, deoarece atât la nivelul imperiului, cât și la nivelul Daciei aceste elemente sunt esențiale.

Limitele spațiale și temporale

Limitele provinciei Dacia Porolissensis au fost stabilite în decursul anilor prin cercetările arheologice efectuate de echipe întregi de cercetători. Concretizarea acestora în măsura în care se cunosc acum au necesitat decenii de descoperiri și analize arheologice. Organizarea teritoriului Daciei ca provincie romană este un subiect complex care înglobează ca perioadă de timp secolele II - III p. Hr. Ca întindere teritorială Dacia Porolissensis se extinde în vest și nord până la *limes*-ul format de castrele Bologa, Buciumi, Românași, Romita, Porolissum, Tihău, Cășei, Ilișua, Livezile. Această graniță cuprinde și linia de turnuri de pază aflate la circa 30 de km nord de castrele amintite. În partea de sud-vest, sud și sud-est teritoriul aflat sub administrația acestei provincii urmărește linia râurilor Arieș și Mureș. Cu toate că acest teritoriu, după cucerirea romană, inițial a făcut parte din Dacia Superior, iar doar după 118 p. Hr. aparține de Dacia Porolissensis, în repertoriul analizat am cuprins și etapa de început a provinciei cuprinsă între anii 106 - 118 p. Hr. Locuirea romană începe după cucerirea acestui teritoriu, iar o analiză științifică a evoluției așezărilor nu poate exclude perioada în care teritoriul aparținea Daciei Superior.

Metoda de lucru

Structura tezei de doctorat este concepută a avea cele trei părți clasice ale unei lucrări, începutul sau cuvântul înainte urmat de o introducere, partea centrală a lucrării formată din cinci capitole și încheierea ce cuprinde concluziile finale, apoi anexele, hărțile și planșele.

În **partea introductivă** sunt explicate scopul și importanța lucrării, apoi încadrarea în limitele spațiale și temporale, dar și metoda de lucru adoptată în teză.

Lucrarea este concepută să cuprindă cinci capitole. În **primul capitol** sunt tratate istoricul cercetărilor, stadiul cunoștințelor și al publicării locuințelor din Dacia Porolissensis. În acest capitol au fost amintite anumite lucrări cu subiecte generale ce cuprind toată provincia Dacia, ori referiri la cercetări arheologice din cadrul întregii provincii. O istorie exclusiv pe Dacia Porolissensis nu se poate realiza fără a aminti anumite teorii și lucrări de cercetare ce privesc întreaga provincie Dacia.

Al doilea capitol analizează izvoarele antice despre locuințe prin încadrarea acestora într-o tipologie, care cuprinde izvoare literare, epigrafice, arheologice propriu-zise (artefacte) și izvoare iconografice. Acest capitol cuprinde și un catalog al izvoarelor literare și epigrafice discutate și analizate în al treilea subcapitol, prin temele regăsite în izvoarele literare. Astfel se poate observa aplicarea tehnologiei antice și impactul său la nivelul întregului Imperiu roman, dar și în cadrul provinciilor acestuia. Prin dezvoltarea acestor teme tratate în izvoarele literare și epigrafice sunt analizate izvoarele literare și epigrafice în legătură cu descoperirile arheologice și în ce măsură își regăsesc ele aplicabilitatea în cadrul locuințelor romane din Dacia Porolissensis sau în limitele mai largi ale Imperiului roman. Referitor la izvoarele epigrafice, arheologice propriu-zise și cele iconografice, acestea se vor completa reciproc conturând imagini cât mai clare ale mobilierului antic roman, ale organizării interioarelor de locuințe antice și alte multe detalii de acest tip. Varietatea reprezentărilor de mobilier prezente pe basoreliefuri pot fi comparate cu artefacte descoperite în cadrul siturilor arheologice, astfel conturându-se o imagine mai clară a inventarului casnic specific civilizației romane și zonei respective.

Cel de-al treilea capitol va avea ca subiect studiile de caz ce vor fi structurate ca niște minimonografii. Astfel, vor fi două minimonografii despre locuințele OL 6 și L7 de la Porolissum și o minimonografie care va trata împreună cele două case

romane descoperite în strada Victor Deleu din Napoca (casele C1 și C2), toate integrate în Dacia Porolissensis.

Prin intermediul celor trei studii de caz se vor analiza locuințele amintite mai sus, pentru a observa toate particularitățile acestora. Studiul este conceput după criteriile de analiză modernă. Voi lua în considerare metoda de cercetare și de analiză a informațiilor și inventarului unor locuințe din străinătate, ca de exemplu: cele din Carnuntum (Austria), ori de la Bibracte (Franța).

Metoda de cercetare a locuinței, în cadrul studiului de caz, include în primul rând informațiile generale despre amplasarea clădirii în respectiva așezare, luând în considerare orientarea ei față de punctele cardinale și de drumurile existente. Poziționarea acesteia în cadrul așezării este relevantă pentru gradul de importanță pe care aceasta îl deține.

Cunoașterea etapelor de dezvelire și istoricul cercetărilor împreună cu planurile săpăturii lămuresc caracteristicile esențiale ale obiectivului.

Etapa de cercetare mai aprofundată începe cu analiza planului clădirii și a fazelor de construcție de lemn și de piatră, în funcție de caz. Poziționarea încăperilor în cadrul planului și destinația acestora vor fi determinate cu ajutorul analizei inventarului descoperit. Se va încerca și o propunere de reconstituire a interiorului casei cu mobilierul care ar fi putut fi utilizat în cadrul diverselor camere. Anumite piese de inventar arheologic ne pot conduce spre o posibilă reconstituire a mobilierului, iar acolo unde datele arheologice sunt puține, vom încerca să reconstituim mobila după analogii din alte descoperiri similare.

Sistemul hidraulic și cel de încălzire, prin poziția lor în cadrul locuinței, vor completa analiza fazelor și a rolului încăperilor, iar tehnicile de construcție vor lămurii datarea lor.

Mult mai multe informații vom obține cercetând și tehnicile și materialele de construcție, iar inventarul locuinței le va completa obținând astfel o imagine complexă. Prin aceste metode vom putea aduna și analiza cât mai corect toate elementele caracteristice locuințelor studiate.

Cercetarea acestor obiective va ajuta la determinarea anumitor tipuri de locuințe din Dacia Porolissensis, subiect analizat în **capitolul patru**. Aici se vor cerceta locuințele încercând să le încadrez tipologic, respectând anumite criterii care privesc atât planurile cât și inventarul casnic al fiecărei locuințe în parte.

Această analiză are la baza sa un repertoriu ce cuprinde totalitatea caselor din teritoriul Daciei Porolissensis, atât din mediul urban, suburban, cât și din *vicii militares* și așezările rurale. În cadrul repertoriului am inclus și locuința din vilele urbane și suburbane, dar și punctele în care este specificată existența unor fundații sau substrucții de ziduri, ori elemente specifice unor construcții romane.

Unul dintre argumentele cele mai importante în determinarea unei clădiri este inventarul arheologic descoperit în cadrul acesteia. Este important faptul că voi considera locuință descoperirea arheologică depistată în urma unor cercetări arheologice și care beneficiază de suficiente informații și dovezi în acest sens: un plan sau măcar urme de ziduri, material arheologic ce ar putea susține ideea de locuință. Cu toate acestea în repertoriu am inclus și mențiuni de genul "substrucții de clădiri" sau "construcție romană", dar care nu sunt cu siguranță locuințe romane, acestea urmând a fi analizate ca atare și separat în calculele numerice și analiza destinată lor. Am luat în calcul și aceste substrucții de ziduri, deoarece există o cât de mică posibilitate ca acestea să poată fi locuințe. Am exclus din repertoriu punctele pentru care erau specificații în literatura de specialitate de genul: „urmele unei așezări romane” sau „posibil așezare romană datorită descoperirilor de fragmente ceramice romane”. Această decizie am considerat că este necesară având în vedere faptul că am încercat să alcătuiesc un repertoriu bazat pe construcții și urme de ziduri, urmărind apoi elemente mult mai sugestive, cum sunt planurile și inventarul casnic. Am considerat relativă dovada simplă a fragmentelor ceramice, acolo unde ele au fost descoperite prin periegheze, fără a fi însoțite de alte descoperiri arheologice și care să ateste mai concret existența unei sau unor locuințe de epocă romană.

Prin analiza repertoriului și a tipurilor de locuințe integrate în acesta se vor putea observa diferențele dintre locuința din *vicus*, cea din urbe și cea de tip rural, ultima dintre ele fiind mai apropiată de stilul dacic autohton. Planurile de case variază atât în funcție de tipul de așezare, cât și de statutul social al proprietarului, iar inventarul acestora dezvăluie mai clar nivelul de trai al locuitorilor. Împreună cu analiza tipurilor de obiective, mai precis a tipurilor de locuințe se vor defini cât mai concis termenii utilizați. Aici vom defini termeni ca bordei, semibordei, *villa rustica* sau *suburbana*, *domus*, *insula*, locuințele de tip *Streifenhause* sau alți termeni utilizați în cadrul tezei.

Toate aceste diferențe și variații ajută la conturarea modelului de viață a unei populații cu cultură și tradiții extrem de importante pentru istoria poporului nostru.

Datele referitoare la păstrarea unor elemente de factură dacică și în perioada romană a provinciei sunt menite a susține teoria continuității. Acestea sunt importante pentru a putea stabili, în ce grad acestea au o continuitate și o menținere și în ce medii este mai răspândită și în ce măsură.

Pentru a dezvolta analiza tipurilor de locuințe pe care am discutat-o până acum, voi continua prin a dezbate subiectul tipologiei locuințelor întâlnite în cadrul larg al Imperiului roman, ca mai apoi să putem restrânge subiectul la provincia Dacia. Astfel, în cadrul **capitolului cinci** al tezei voi analiza în primă etapă, tipurile de locuințe întâlnite în zona mediteraneeană, exemplificând cu case din zona italică și din nordul Africii. Aici voi detalia cu o istorie pe scurt a evoluției locuinței și implicit o definiție mult mai elaborată a acesteia. Primul subcapitol va cuprinde o relatare pe scurt a evoluției locuinței de la tipul cel mai simplu bordeiul, la unele dintre tipurile cele mai dezvoltate și anume *domus*-ul de tip roman și chiar palatul prezent în diverse civilizații ale antichității. Al doilea subcapitol va descrie dezvoltarea casei de tip *domus* și descoperirile arheologice, evoluția și răspândirea acesteia cu exemple concrete din orașe precum Pompei, Herculaneum și Ostia. Iar mai apoi voi analiza și locuințele din nordul Africii în perioada romană.

Revenind la discuțiile despre tipurile de locuințe din zonele mult mai apropiate de Dacia, va urma un subcapitol despre tipuri de locuințe din provinciile nordice și temperat continentale, exemplificând cu case din Britannia, Germania, Gallia, Noricum, Pannonia, dar și Dacia. Astfel că, în cadrul acestui subcapitol vor fi discuții legate de integrarea locuinței din Dacia, într-un cadru extins, cel al Imperiului roman și într-un cadru mai restrâns, cel al zonei temperat continentale. Integrarea Daciei în cadrul acestui spațiu trebuie să țină cont în primul rând de criteriul climateric și mai apoi de alte elemente specifice zonei temperat continentale. Analiza acestui subiect se va baza pe analogii și comparații între locuințele acestor zone.

După cum se observă din cuprinsul lucrării, studiile de caz, repertoriul și analiza acestuia sunt centrul tezei, iar toate celelalte capitole au legătură directă cu acestea. Totalitatea obiectivelor și concluziilor tezei vor gravita în jurul acestor secvențe de lucru.

În finalul lucrării se vor elabora concluziile care se pot extrage din toată teza, apoi vor urma anexele, abrevierile și lista bibliografică, lista tabelor, anexelor, a figurilor și a hărților.

Analizarea tipurilor de locuințe și considerații finale

Analizarea și încadrarea locuințelor în anumite tipuri se poate face pe mai multe planuri care se completează reciproc și care trasează anumite caracteristici definitorii. Se poate face o *încadrare din punct de vedere climateric*, unde se sesizează două zone de interes, zona mediteraneeană și cea temperat continentală. Să luăm spre exemplu, răspândirea casei cu *atrium* și *perystilum*. De la zona italică central-sudică, unde avem clasicele exemple: Pompei, Herculaneum și Ostia, la zonele mai nordice, Roma, Brescia, Emona, se răspândește și în celelalte provincii cucerite de romani. Regăsim acest tip de casă atât în zonele cu climă temperată, dar și în Africa și zona orientală. Provinciile romane situate în zone cu climă mai rece, ne prezintă o tipologie de case adaptată la temperatura mai scăzută, ce caracterizează aceste teritorii. Vom observa cum treptat, de la zona cu climă mediteraneeană, urcând înspre zonele muntoase ale Alpilor și Carpaților vom întâlni schimbări în cadrul planurilor de case. Astfel, vom mai găsi casa de tip mediteranean cu *atrium* și *perystilum*, care populează din plin teritoriile însorite din jurul Mării Mediterane, dar în regiunile mai reci sunt mai rare. Locuințele din zonele temperat continentale au grădini mai mici, iar construcția în sine se concentrează spre păstrarea căldurii în interiorul ei, punându-se accent pe existența sistemelor de încălzire și nu spre lumina solară ca în cele de tip mediteranean.

Pe alt plan se pot ordona locuințele *în funcție de tipul de așezare* pe care acestea îl formează. Astfel vom avea categoria locuințelor urbane, suburbane (aici intră în special acele vile aflate în exteriorul zidurilor orașelor, dar poziționate foarte aproape), cea a *vici*-lor, a așezărilor rurale, dar și a vilelor *rusticae*. Trebuie luată în considerare și teoria conform căreia existau loturi de pământ cu dimensiuni specifice repartizate pentru fiecare proprietate în parte atât pentru locuințele urbane, cât și pentru cele din *vici*. Deocamdată pentru celelalte tipuri, suburbane și din așezări rurale nu se poate demonstra acest lucru. Pentru aceste tipuri de așezări existente în repertoriul lucrării, am făcut o analiză statistică ce reflectă procentual un raport între descoperirile arheologice de situri de tip urban, de tip vicus, așezări rurale, villae. În cadrul acestei analize avem și o categorie de "construcții romane" cu ponderea cea mai mare și în cadrul căreia sunt integrate probabil aproape toate tipurile de descoperiri de mai sus, dar care nu au posibilitatea de a se încadra cu certitudine într-

una dintre categoriile acestea. Important este faptul că în urma acestei analize statistice se cristalizează niște trăsături ale epocii respective. În jurul celor trei centre urbane, Napoca, Porolissum și Potaissa se aglomerează cele mai multe puncte cu descoperiri. Dintre cele trei, în jurul orașului Napoca orbitează cele mai multe puncte cu descoperiri, aici fiind descoperite și multe vile. Urmează Potaissa cu ceva mai puține vile și construcții romane, iar mai apoi Porolissum în apropierea căruia sunt multe *vicus*-uri, datorită liniei de apărare formate din castre (după cum putem observa pe Harta 2). Toate acestea sunt concentrate în apropierea cursurilor de apă. Cele mai multe așezări rurale sunt descoperite în jumătatea de est a Daciei Porolissensis, unde probabil zona de depresiune și cursurile râurilor favorizau agricultura și creșterea animalelor pe spații mai largi.

În *funcție de tipul de construcție* consider că putem avea bordeie, semibordeie și locuințe de suprafață, aceste categorii fiind suficiente pentru a exprima modalitatea construcției, mai precis nivelul fundației raportat la nivelul de călcare al așezării. Bordeiele sunt mult mai adâncite în pământ decât semibordeiele, pe când cele din urmă au cea mai mare parte din înălțimea pereților aflată deasupra nivelului de călcare antic. Locuința de suprafață are fundația, fie ea din piatră sau alte materiale în pământ, iar nivelul de călcare, se află la nivelul solului, ceea ce presupune că pereții se ridică deasupra nivelului solului antic.

În *funcție de formă și plan* vom avea locuințe rotunde, ovale, pătrate, trapezoidale, în forma literei "L", dreptunghiulare sau de tipul *Streifenhause* (unele cu sau fără coridor).

O altă categorie ar fi în *funcție de utilități*, mai precis ar fi locuințe cu ateliere, cu prăvălii în care locuiesc negustori, meșteri de diverse feluri și cele doar de locuit care nu prezintă atât de clar sursa de venit a proprietarului. Doar că aceste tipuri se pot combina între ele, chiar sunt cazuri în care există locuințe cu atelier și magazin sub același acoperiș (de exemplu, L7 de la Porolissum). În această categorie pot intra vilele de vacanță care nu produc nimic și fermele care sunt axate pe agricultură și creșterea animalelor.

După cum arată descoperirile, bordeiele și semibordeiele sunt locuințe specifice așezărilor rurale și a *vici*-lor. Stadiile de început ale *vici*-lor au acest tip de locuințe, ca mai apoi, prin dezvoltarea lor, să aibă locuințe de suprafață din lemn și apoi din piatră. Stadiul de dezvoltare al *vici*-lor este dat de toate aceste tipuri de locuințe, împreună cu alte elemente definitorii așezării.

Locuințe de suprafață sunt descoperite atât în așezări rurale, cât și în *vicus*-uri și orașe. În cadrul așezărilor rurale presupunem că acestea aparțineau locuitorilor mai înstăriți și totodată țineau și de etapele de dezvoltare ale așezării. Cu siguranță în cadrul orașelor avem cu preponderență locuințe de suprafață, doar că cercetările arheologice de până acum nu pun în valoare alte planuri concrete de locuințe decât cele amintite mai sus. Există multe descoperiri de ziduri fragmentare care nu pot induce un plan anume sau multe descoperiri încă nepublicate. În cadrul orașelor și al *vicus*-urilor aceste locuințe cunosc mai multe faze de construcție de lemn, apoi de piatră, stadii care reprezintă dezvoltarea acestor tipuri de așezări. De exemplu, la Porolissum unele dintre porticele caselor au fost construite în a doua fază de piatră și tot în această fază unele case își extind din încăperi. La Napoca, cele două locuințe din strada Deleu ar putea avea intrarea principală pe latura de vest, latura opusă celor două curți mari. Întâlnim asemenea planuri de case cu două intrări și la Pompei, de exemplu. Ca formă de planuri predomină locuințele dreptunghiulare la oraș: Napoca - 2; Porolissum - 9. Pentru villae rusticae avem trei cu plan dreptunghiular. Celelalte forme trapezoidale, pătrate sau a literei "L", tipul *Streifenhause*, acestea sunt mai puține, dar cele mai multe nu au forma precizată. Tot în această categorie intră și vilele atât cele urbane cât și cele rustice, de regulă cu planuri rectangulare și aici mă refer la clădirea centrală cu rol de locuință.

Toate aceste categorii de încadrare și clasificare a tipurilor de locuințe pot duce la cristalizarea unor trăsături mai concrete aplicate acestei teme a locuinței romane la nivelul provinciei Dacia Porolissensis și apoi la nivelul întregii Dacii. Analiza statistică ce urmează va completa și va face mai complexă analiza acestor tipuri de locuințe.

Lucrarea de față a încercat să reprezinte imaginea locuirii Daciei Porolissensis din secolele II – III p. Hr. Prin analiza locuințelor și a caracteristicilor acestora din teritoriul menționat am obținut, sper eu, anumite tipare caracterizante pentru formele caselor din diversele medii rurale ori urbane. Prin cristalizarea acestora, putem studia mai ușor nivelul de trai al populației provinciei, sau putem observa diverse elemente cotidiene care pentru localnicii acelor vremi erau o rutină, iar pentru noi astăzi constituie un subiect de studiu. Complexitatea subiectului face ca această lucrare să reprezinte o mică parte a cercetării locuirii romane în întreaga Dacie romană. Descoperirile arheologice și publicarea acestora vor aduce în timp noi informații și teorii privind acest interesant subiect de cercetare.

Abrevieri și bibliografie

A. Izvoare și culegeri de izvoare literare, epigrafice

- ARISTOTEL 2001 Aristotel, *Politica*, Ed. IRI, București, 2001, (trad. Alexander Baumgarten)
- CIL *Corpus Inscriptiones Latinarum*, Berlin, 1955
- FAVENTINUS 2001 Cetus Faventinus, *Abrégé d'architecture privée*, Les Belles Lettres, Paris, 2001
- HUMPHREY/OLESON/SHERWOOD 1999 Humphrey, J. W., Oleson, J. P., Sherwood, A. N., *Greek and roman technology: A Sourcebook*, London and New York, 1999
- ILS *Inscriptiones Latinae Selectae*, 1892-1916
- PERSIUS/IUVENAL/MARTIAL 1967 Persius, Iuvenal, Martial, *Satire și epigrame*, Editura pentru literatură, 1967
- PLINIUS 2002, 2004 Plinius, *Naturalis historia*, Ed. Polirom, București, vol.3- 2002, vol.6- 2004
- STRABO 1960 Strabo, *Geografia*, The Loeb Classical Library, Edited by T.E. Page, vol. II, 1960
- SUETONIUS 1959 Suetonius, *The Lives of the Caesars, Nero* (book VI, 16), The Loeb Classical Library, Edited by T.E. Page, vol. II, 1959
- TACITUS 1964 Tacitus, *Opere III Annale*, Ed. Științifică, București, 1964 (p.553-554)
- VITRUVIUS 1964 Vitruvius, *De arhitectura*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1964

B. Dicționare și enciclopedii:

- DAREMBERG/SAGLIO 1877-1926 Daremberg, M.,Ch., Saglio, E., *Dictionnaire des antiquites grecue et romaine*, Paris, vol. I-IV, 1877-1926

- DEBICKI ET ALII 1998 Debicki, Jacek, Favre, Jean-François, Grünewald, Dietrich, *Istoria artei-pictură, sculptură, arhitectură*, Enciclopedia Rao, 1998, p. 319
- FREDOUILLE 1974 Fredouille, Jean-Claude, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, Editura Meridiane, București, 1974
- FREDOUILLE 2000 Fredouille, Jean-Claude, *Larousse - Dicționar de civilizație romană*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000
- GINOUVÈS/MARTIN 1985 R. Ginouvès, R. Martin, *Dictionnaire méthodique de l'architecture greque et romanie*, Paris, 1985
- GODIVIER 1978 Godivier, Jean-Louise, *Atlas d'architecture mondiale*, Édition Stock et Librairie générale française, 1978
- GROS 2001 Gros, P., *L'architecture romaine.2. Maisons, palais, villas et tombeaux*, Paris, 2001
- MATEI 2000 Horia C. Matei, *Enciclopedia antichității*, Editura Meteora Press, 2000
- TUDOR 1982 Tudor, D., *Enciclopedia civilizației romane*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982

C. Lucrări despre locuințe, așezări și inventar casnic din cadrul Imperiului roman și provincia Dacia

- ADAM 1982 Adam, J. P., *Dossier d'initiation: l'architecture de Pompei*, în *Archéologia*, nr.166, april 1982
- ADAM 2005 Adam, J. P., *Roman Building Materials and Techniques*, translated by Anthony Mathews, Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 727
- AGGOULA 1977 Basil Aggoula, *Hatra, L'Heliopolis du desert mésopotamien*, în *Archéologia*, nr.102, ianuarie, Bruxelles, 1977, p. 35-55
- ALICU 1977 Alicu, D., *Un mozaic la Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 28, nr.1, 1977, p. 111-117
- ALICU 1980 Alicu, D., *Tehnici de construcție la Ulpia Traiana Sarmizagetusa*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 447-461
- ALICU 1981 Alicu, D., *Instalații de hypocaustum la Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 424-435

- ALICU 1994 Alicu, D., *Cercetări arheologice la Cluj Napoca: villa rustica din valea Chintăului. Campaniile 1990-1992*, în ActaMN, 31/1, 1994, p. 539- 567
- ALICU 2004 Alicu, D., *Micia I*, Cluj, 2004
- ALICU ET ALII 1989-1993 D.Alicu, C-tin Pop, S.Cociș, *Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (1985-1989)*, în ActaMN, 26-30, I/2, 1989-1993, p. 435-447
- ALICU/PAKI 1995 Alicu, D.; Paki, A., *Tawn-planning and Population in Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în BAR International Series 605, 1995
- ALICU ET ALII 1995 Alicu, D., Matei, Ș., Iambor, P., Bota, E., Hica, I., *Cercetările arheologice de la Cluj-Napoca: Piața Unirii*, în Cronica cercetărilor arheologice, București, 1995, p. 25
- ANTONESCU 1984 Antonescu, D., *Introducere în arhitectura dacilor*, Editura Tehnică, București, 1984, p.219
- ANTONESCU 2009 Antonescu, D., *Columna lui Traian. Arhitectura de pe friza sculptată*, Editura Ara, 2009, p. 290
- ARDELEANU 2010 Ardeleanu, S., *Locuințele C1 și C2 din strada Victor Deleu din Cluj-Napoca. Încercare de încadrare tipologică*, în Angustia, 14, Ed. Angustia, Sfântu Gheorghe, 2010, p. 367-372
- ARDELEANU 2015 Ardeleanu, S., *Reconstruction proposal for the Roman houses C1 and C2 in Deleu Street, Cluj-Napoca*, în Ad Finem Imperii Romani - Studies in honour of Choriolan H. Opreanu, Cluj-Napoca , 2015, p. 45-63
- ARDEVAN 1998 Ardevan, R., *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998
- ARDEVAN/ZĂGREANU 2012 Ardevan, R., Zăgreanu, R., *Eine römische Inschrift von Jebucu (Sălaj Kreis).*, în Analele Banatului, Serie nouă, XX, 2012, p. 73-83
- AUDOUZE/BUCHSENSCHUTZ 1989 Audouze, F; Buchsensschutz, O, *Villes, villages et campagnes des l'Europe celtique*, Hachette, 1989
- BANDELLI 1990 Bandelli, G., *Colonia e municipi delle regioni transpadane in eta repubblicanaI*, în La città nell'Italia settentrionale in età romana, Trieste-Roma, 1990

- BĂRBULESCU 1978 Bărbulescu, M., *Cultul lui Hercules în Dacia romană (II)*, în ActaMN, 15, 1978, p. 219- 233
- BĂRBULESCU 1987 Bărbulescu, M., *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987
- BĂRBULESCU 1994 Bărbulescu, M., *Potaissa. Studiu monografic.*, Turda, 1994, p. 202 plus planșe
- BĂRBULESCU 1999 Bărbulescu, M., *Dacia Felix*, în *Istoria României*, Redactori: M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, Editura Enciclopedică, București, 1999, 50-81
- BĂRBULESCU 2005 Bărbulescu, M (coord.), *Atlas - dicționar al Daciei Romane*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2005
- BÂLTÂC 2011 Bâltâc Adela, *Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia (secolele I-III p. Chr.)*, București, 2011
- BAJUSZ/MATEI 1997 Bajusz, I., Matei, Al.V., *Castrul roman de la Romita - Certiae, Zalău*, 1997
- BECATTI 1963 Becatti, G., s.v. *Ostia*, în *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, coord. Aldo Ferrabino, vol.V, Roma, 1963
- BENEA 2003 Benea, D., *Istoria așezărilor de tip vici militares din Dacia romană*, Timișoara, 2003
- BERCIU 1961 Berciu. I., *Mozaicurile romane din Apulum*, în *Apulum*, IV, 1961, p. 151- 187
- BERCIU 1970 Berciu, D., *Lumea celților*, București, 1970
- BLĂJAN/CERGHI 1977 Blăjan, M., Cerghei, T., *Cercetări arheologice la Aiton, Cluj-Napoca și Răchițele (jud. Cluj)*, partea I, în *Sargeția*, XIII, 1977, p. 131-147
- BLĂJAN/CERGHI 1978 Blăjan, M., Cerghei, T., *Descoperiri romane și postromane la Aiton (jud. Cluj)*, în *Potaissa*, I, 1978, p. 21-34
- BLOCH/COUSIN 1985 Raymond Bloch, Jean Cousin, *Roma și destinul ei*, Editura Meridiane, București, 1985, vol. I-II
- BRANGA 1980 Branga, N., *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980
- BODA 2013 Boda, I., *Torma Károly (1829-1897) and the archaeological research in roman Dacia. Case study: Ilișua*, în *ReDIVA*, I, 2013, p. 75-106

- BODOR 1963 Bodor, A., *Der Liber und Libera - Kult. Ein Beitrag zur Fortdauer der bodenständigen Bevölkerung im römerzeitlichen Dazien*, în *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 211-239
- BODOR 1985-1986 Bodor, A., *Contribuții la istoria orașului Napoca și a monumentelor sale sculpturale în piatră (I)*, în *ActaMN*, 22-23, 1985-1986, p. 185-199
- BOLINDEȚ 1997 V. Rusu,- Bolindeț, *Griffe keramischer Paterae aus dem römischen Dakien*. în: *Acta Musei Napocensis*, 34/1, 1997, 325-388
- BOLINDEȚ 2000 V. Rusu,- Bolindeț, V. Voișian, S. Cociș, *The Pottery in Late La Tene Tradition of Napoca*, în *ActaMN*, 35, I, 2000, p. 141-197
- BOLINDEȚ 2001 Bolindeț-Rusu, Viorica: *La céramique estampée de Napoca*, *ActaRCRF* 37, 2001, 177-190
- BOLINDEȚ 2004 Bolindeț-Rusu, Viorica : *Tardo-italica Terra Sigillata from Roman Dacia*, *Orbis Antiquus*, 2004, 712-734
- BOLINDEȚ 2006 Rusu-Bolindeț, Viorica, *Terra sigillata locală cu decor în relief de la Napoca (Lokale Terra Sigillata mit Reliefverzierung von Napoca)*, în *In Honorem Gheorghe Popilian (Bondoc, D. ed.)*, Craiova 2006, p. 322-336
- BOLINDEȚ 2007 Rusu-Bolindeț, Viorica, *Ceramica romană de la Napoca, (Roman Pottery from Napoca, Die römische Keramik von Napoca)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2007, p. 553, 7 Fig., CXII Pl
- BOLINDEȚ/COCIȘ 2005 Rusu, Bolindeț, V., Cociș, S., *Ceramica din vicus-ul roman Napoca. Importuri și producție locală în comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, editor C.Cosma și A. Rustoiu, Cluj-Napoca, 2005, p. 189-238
- BOLINDEȚ/COCIȘ 2006 Rusu, Bolindeț, V., Cociș, S., *The Pottery in the Roman Vicus of Napoca*, în *Studia in Honorem Demetri Protase*, Bistrița, 2006, p. 555-586
- BUDAY 1911 Buday, A., *Pótlások a C.I.L. III. kötetéhez*, în *Dolg.*, nr. 2, 1911, p. 260-270

- BUDAY 1911a Buday, A., *Supplément au III. vol. du C.I.L. Abrégé.*, în Dolg., nr. 2, 1911, p. 271-274
- BUDAY 1913 Buday, A., *Római villa Kolozsvár "Kistarcsa"nevű határrészében*, în Dolg., nr. 4, 1913, p. 128-154
- CARCOPINO 1979 Carcopino, J., *Viața cotidiană în Roma la apogeul Imperiului*, București, 1979
- CENCIC/WERNER 2004 Cencic, J.; Werner Jobst, *Archäologische Bauaufsicht in der östlichen Lagerstadt von Carnuntum*, în *Carnuntum Jahrbuch*, 2004, p. 73-87
- CHEVALLIER 1974 Chevallier, R., *Cité et territoire. Solutions romaines aux problèmes de l'organisation de l'espace. Problématique 1948-1973*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, Principat*, nr.1, Berlin-New York, 1974, p. 649-788
- CHEVALLIER 1994 Chevallier, R., *Ostia antica. La città e il suo porto*, în *Archeo. Attualità del passato*, anno 9, nr. 12 (118), decembre, Roma, 1994
- CHIRILĂ/GUDEA/LUCĂCEL/POP 1972 Chirilă, E., Gudea, N., Lucăcel, V., Pop, C., *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 150 plus planșe
- CHRISTESCU 1929 Christescu, V., *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929
- CHRISTESCU 1937 Christescu, V., *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 270
- CIONGRADI 2007 Ciongradi, C., *Grabmonument und Sozialer Status in Oberdakien*, Mega Verlag, Cluj-Napoca, 2007
- CLES-REDEN 1962 Cles-Reden, Sibylle von, *Les étrusques*, Ed. B. Arthaud, 1962
- COARELLI 1983 Coarelli, F., *Architettura sacra e architettura privata nella tarda repubblica*, în *Collection de l'École française de Rome*, Roma, 1983, p. 191-217
- COARELLI ET ALII 1990 Coarelli, F.; La Roca, E.; De Vos, M.; De Vos, A., *Pompeii. Archäologischer Führer*, Bastei-Lübbe, 1990
- COCIȘ 1992 Cociș, S., *Descoperiri arheologice mureșene (I)*, în *Marisia*, 15-22 (1985-1992), 1992, p. 557-558
- COCIȘ 2004 Cociș, S., *Fibulele din Dacia romană*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2004, p. 454

- COCIȘ 2013 Cociș, S., *Raport de cercetare arheologică preventivă din str. V. Deleu*, în CCA, Iași, 2013, p. 350
- COCIȘ ET ALII 1994 Cociș, S., Voișan, V., Paki, A., *Cercetările arheologice din str. V. Deleu*, în CCA, Satu-Mare, 1994, p. 17
- COCIȘ ET ALII 1995 Cociș, S., Voișan, V., Paki, A., Rotea, M., *Raport preliminar privind cercetările arheologice din strada Victor Deleu în Cluj Napoca I. Campaniile 1992-1994*, în Acta MN, 32, I, 1995, p. 635- 652
- COCIȘ ET ALII 1995a Cociș, S., Voișan, V., Paki, A., *Cercetările arheologice din str. V. Deleu*, în CCA, București, 1995, p. 24
- COCIȘ ET ALII 1996 Cociș, S., Voișan, V., Paki, A., *Cercetările arheologice din str. V. Deleu*, în CCA, Brăila, 1996, p. 35-36
- COCIȘ ET ALII 1996a Cociș, S., Voișan, V., Paki, A., Rotea, M., *Cercetările arheologice de la Cluj-Napoca, 1991-1992*, în Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, București, 1996, nr. 62, p. 34
- COCIȘ ET ALII 1997 S. Cociș, V. Voișan, A. Paki, *Cercetările arheologice de la Cluj-Napoca*, în CCA, București, 1997, p. 14
- COCIȘ ET ALII 1999 Cociș, S., Voișan, V., Paki, A., *Cercetările arheologice din str. V. Deleu*, în CCA, Vaslui, 1999, p. 31
- COCIȘ ET ALII 2001 Cociș, S., Ciongradi, C., Voișan, V., Bota, E., *Fibule romane de la Napoca*, în Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani, Editori C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu, Zalău, 2001, p. 431-440
- COCIȘ ET ALII 2002 S. Cociș, I. Nemeti, V. Voișan, Fl. Fodorean, *Săpăturile de la Cluj-Napoca din 2001*, în CCA, Buziaș, 2002, p. 107
- COCIȘ ET ALII 2004 S. Cociș, E. Ben-Dachin, V. Voișan, *Un altare votivo a Silvano, scoperto a Napoca*, în Acta MN, 39-40, I, 2002-2003 (2004), p. 235-239
- COCIȘ ET ALII 2009 Cociș, S., Ursuțiu, A., Gogâltan, F., Bârcă, V., Ferencz, Sz., Szilard, G., Fodorean, F., Sălășan, M., Mihăilă, C., Blaga, D., *Cluj-Napoca, jud. Cluj, Punct: Dealul Lomb*, în Valachia, CCA, Târgoviște, 2009, p. 288-290

- COCIȘ/URSUȚIU/FODOREAN/BÂRCĂ 2010 Cociș, S., Ursuțiu, A., Fodorean, F., Bârcă, V., *Villa rustica de pe Dealul Lomb (Chinteni, Cluj-Napoca)*, în *Identități culturale, locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Editori H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, 2010, Cluj-Napoca, p. 565-574
- COULTON 1983 Coulton J., *Greek architects and the transmission of design*, în *Architecture et société de l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Paris, 1983
- CRIȘAN 1959 Crișan, I.H., *Les trésor d'Ațel et ses relation balkano-danubiennes*, în *Dacia*, NS, III, 1959, p. 353-367
- CRIȘAN ET ALII 1992 Crișan, I.H., Bărbulescu, M., Chirilă, E., Vasiliev, V., Winkler, I., *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj, 1992
- CROOM 2007 Croom, A.T., *Roman furniture*, Ed. Tempus, 2007, p. 192
- CURINSCHI-VORONA 1982 Curinschi-Vorona Gh., *Istoria universală a arhitecturii*, București, vol.II, 1982
- DAICOVICIU ET ALII 1979 Daicoviciu, H.; Alicu, D.; Piso, I.; Pop, C., *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975-1977 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, în *Sargeția*, 14, 1979, p. 139-154
- DAICOVICIU/ALICU 1984 Daicoviciu, H; Alicu, D., *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984
- DAICOVICIU ET ALII 1989-1993 Daicoviciu, H.; Alicu, D.; Cociș, S., etc., *Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 26-30, I/2, 1989-1993, p. 409-421
- DAWSON 1989-1993 Dawson, M., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa: extra muros 23 excavations 1982-1984, An interim opinion*, în *ActaMN*, 26-30, I/2, 1989-1993, p. 401-408
- DĂNILĂ 1974 Dănilă, Șt., *Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud în perioada 1953-1973*, în *File de Istorie*, 3, 1974, p. 454-472
- DIACONESCU 2010 Diaconescu, Al., *Ferma de la Juc-Herghelie și problema aprovizionării cu cai a armatei romane*, în *Studia*

- Archaeologica et Historica in honorem Magistri Dorin Alicu,
Cluj-Napoca, 2010, p. 282-310
- DIACONESCU 2012 Diaconescu, Al., *Juc-Herghelie o fermă în teritoriul anticei Napoca și aprovizionarea cu cai a armatei romane.*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, p. 149
- ETIENNE 1960 Etienne, R., *Le quartier nord-est de Volubilis*, vol.I-II, Paris, 1960
- ETIENNE 1970 Etienne, R., *Viața cotidiană la Pompei*, București, 1970, p. 422
- ETIENNE ET ALII 2002-2003 Etienne, R., Piso, I., Diaconescu, Al., *Les fouilles du Forum Vetus de Sarmizegetusa. Rapport Général*, în ActaMN, 39/40, I, 2002-2003
- FERENCZI 1924 Ferenczi, Al., *Les fouilles archéologique de Poiana Selei, près de Sarmizegetusa*, în Dacia, I, 1924, p. 264-272
- FERENCZI 1972 Ferenczi, Șt., *Contribuții la problema limes-ului de vest al Daciei (Partea aII-a/1)*, în ActaMN, 9, 1972, p. 387-411
- FERENCZI 1973 Ferenczi, Șt., *Contribuții la problema limes-ului de vest al Daciei (Partea aII-a/2)*, în ActaMN, 10, 1973, p. 545-568
- FERENCZI 1974 Ferenczi, Șt., *Contribuții la problema limes-ului de vest al Daciei (Partea aII-a/3)*, în ActaMN, 11, 1974, p. 23-40
- FINÁLY 1898 Finály, G., *A római telepekről a Kis-Szamos völgyében*, în Archeologiai Értesítő. Budapest, 18, 1898, p. 427-431
- FINÁLY 1901 Finály, G., *Két római épületről apahidán*, în Archeologiai Értesítő. Budapest, 21, 1901, p. 239-250
- FINÁLY 1904 Finály, G., *Római és pseudo-római nyomokról kolozsvármegyében*, în Archeologiai Értesítő, Budapest, 24, 1904, p. 243-246
- FICHES 1986 Fiches, J. L., *Les maisons gallo-romaines d'Ambrussum (Villetelle-Hérault). La fouille du secteur IV 1976-1980*, DAF, nr.5, Paris, 1986
- FICHES/FENOUILLET 1972 Fiches, J. L.; Fenouillet, M., *L'oppidum d'Ambrussum, relais sur la voie domitienne*, în Archéologia, nr.51, octobre, 1972, p. 15-20

- GAIU 2004 Gaiu, C., *Provincia profundă - imaginea unui sat daco-roman în lumina arheologiei*, în Centru și periferie. Lucrările colocviului național, Cluj-Napoca, 2004, p. 77-93
- GAS 1993 Société suisse de préhistoire, *Lousonna la ville gallo-romaine et le Musée, Guides archéologiques de la Suisse*, vol. 27, Lausanne, 1993
- GĂZDAC/VOIȘAN/COCIȘ 2003 C. Găzdac, V. Voișian, S. Cociș, *Coin finds from Napoca –the excavations on Deleu st.*, în RB, XVII., 2003, p. 77-96
- GĂZDAC/GUDEA ET ALII 2006 Găzdac, C., Gudea, N., Bajusz, I., Cosma, C., Matei, Al., Muscă, E., Tamba, D., *Coins from roman sites and collections of roman coins from Romania, vol. II, Porolissum*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006, p. 180
- GĂZDAC ET ALII 2010 C. Găzdac, S. Cociș, Ágnes Găzdac-Alföldy, Livia Călian, *The Roman Imperial Hoard from Cluj –Napoca*, Editura Mega, Cluj –Napoca, 2010, p. 171
- GLODARIU 1981 Glodariu, I., *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic. Contribuții al continuitatea dacilor în Dacia română*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981, p. 189
- GLODARIU 1983 Glodariu, I., *Arhitectura dacilor - civilă și militară -(sec. II î.e.n. - I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 200
- GLODARIU/CÂMPEANU 1966 Glodariu, I., Câmpeanu, M., *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad (r. Reghin)*, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 19-32
- GODDARD 1990 E.Goddard, *Colonia Ulpia Traiana. Die Ausgrabunen im Bereich des Hauses am kleinen Hafentor (Insula 38)*, München, 1990, p. 9-12
- GOOSS 1876 Gooss, C., *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1876
- GOSTAR 1956 Gostar, N., *Inscripții și monumente din Germisara*, în Sargeția, 3, 1956, 57-99
- GRECO/TEODORESCU 1983 Greco, E.; Theodorescu, D., *Continuité et discontinuité dans l'utilisation d'un espace public: l'exemple*

- de Poseidonia- Paestum*, în *Collection de l'École française de Rome*, Roma, 1983, p. 93-101
- GROS 1990 Gros, P., *Les étapes de l'aménagement monumental du Forum: observations comparatives (Italie, Gaule Narbonnaise, Tarraconaise)*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990, p. 29-68
- GUDEA 1977 Gudea, N., *Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus*, în *ActaMP*, 1, 1977, 97-114
- GUDEA 1977a Gudea, N., *Câteva observații în legătură cu trupele din Dacia de Nord și cu armata Daciei Porolissensis*, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 115-122
- GUDEA 1986 Gudea, N., *Porolissum*, București, 1986
- GUDEA 1989 Gudea, N., *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului. I. Cercetări și descoperiri arheologice până în 1977*, în *ActaMP*, 13, Zalău, 1989
- GUDEA 1997 Gudea, N., *Der Dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 44, 1997
- GUDEA 1997a Gudea, N., *Castrul roman de la Buciumi*, Zalău, 1997
- GUDEA 2008 Gudea, N., *Așezări rurale în Dacia romană (106-275 p.Chr.). Schiță pentru o istorie a agriculturii și satului daco-roman*, Ed. Primus, Oradea, 2008, p. 268
- GUDEA/FILIP 2003 Gudea, N., Filip, C., *Vase ceramice cu decor stampilat la nord-vest de limesul dacic*, în *ActaMP*, 25, 2003, p. 19-130
- GUILLAUMET 1981 Guillaumet, J. P., *Bibracte, capitale déchue des Eduens*, în *Archéologia*, nr.53, mai, 1981, p. 8-15
- GULLINI 1983 Gullini, G., *Terrazza, edificio, uso dello spazio. Note su architettura e società nel periodo medio e tardo repubblicano*, în *Collection de l'École française de Rome*, Roma, 1983
- GYULA 1987 Gyula, H., *Pannónia Római Romjai*, Budapesta, 1987
- HADRILL 2001 Hadrill, A. W., *Emperors and Houses in Rome*, în *Childhood, Class and Kin in the roman World*, editată de Suzanne Dixon, London and New York, 2001

- HELLENKEMPER 1975 Hansgerd Hellenkemper, *Architektur als Beitrag zur Geschichte der Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, Principat nr.4*, Berlin-New York, 1975, p. 783-824
- HINZ 1975 Hermann Hinz, *Colonia Ulpia Traiana. Die Entwicklung eines römischen Zentralortes am Niederrhein I. Prinzipat*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, Principat, nr.4*, Berlin-New York, 1975, p. 825-869
- HOREDȚ 1955 Horedt, K., *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIVA*, 1955, tomul 6, nr. 3-4, p. 643-685
- HUMER 2004 Humer, F., *Zivilstadt Carnuntum – Haus I*, în *Carnuntum Jahrbuch*, 2004, p. 245-256
- HUMER ET ALII 2004 Humer, F.; Konecny, A.; Maschek, D., *Zivilstadt Carnuntum – Haus*, în *Carnuntum Jahrbuch*, 2004, p. 89-178
- HUMPHREY/OLESON/SHERWOOD 1999 Humphrey, J. W., Oleson, J. P., Sherwood, A. N., *Greek and roman technology: A Sourcebook*, London and New York, 1999
- ISAC 1997 Isac, D., *Castrul roman de la Gilău*, Zalău, 1997
- ISAC 2003 Isac, D., *Castrul roman de la Samum - Cășeiu*, Napoca Star, Cluj Napoca, 2003, p. 257
- JODIN 1977 Jodin, A., *Volubilis avant les Romains*, în *Archéologia*, nr.102, ianuarie 1977, p. 10-19
- KELLER/ZUCCALA 1990 Keller, R. P.; Zuccala, M.F., *Il caso di Bergamo*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990, p.543-562
- KUZSINSKY 1907 Kuzsinszky, B., *Alvilági istenek magyarországi római kőemlékeken*, în *Archeologiai Értesítő*. Budapest, 27, 1907, p. 119-130
- LANCEL 1980 Serge Lancel, *Fouille de la colline de Byrsa à Carthage*, în *Archéologia*, nr. 146, septembrie, 1980, p. 22-37
- LASCU 1965 Lascu, N., *Cum trăiau romanii*, București, 1965
- LAZAROVICI/KALMAR 1985-1986 Lazarovici, Gh., Kalmar, Z., *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul județului Cluj*, în *ActaMN*, 22-23, 1985-1986, p. 723- 752

- LAZĂR 1995 Lazăr, Valeriu, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de Editură "Mureș", Târgu Mureș, 1995, p. 357
- LUCA/GUDEA 2010 Luca, S., A., Gudea, N., *Arheologie și istorie (IV) Descoperiri din județul Sălaj*, Bibliotheca Septemcastrensis XXIV, Ed. Primus, Oradea, 2010, p. 273
- MACREA 1932 Macrea, M., *Două inscripții romane inedite*, în AISC 1 (1928-1932), 1932, p. 109-111
- MACREA 1932-1938 Macrea, M., *Castrul roman de la Bologa. Săpăturile din vara anului 1936*, în ACMIT IV, 1932-1938, p. 195-233
- MACREA 2007 Macrea, M., *Viața în Dacia romană*, București, 2007
- MACREA/CRİȘAN 1964 M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944-1964)*, în ActaMN, 1, 1964, p. 307-365
- MAIURI 1967 Maiuri, A., *Pompei*, Roma, 1967
- MAIURI 1968 Maiuri, A., *Herculaneum*, Roma, 1968
- MAN 2011 Man, Nicoleta, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 447
- MARIN ET ALII 1989-1993 C. Marin, A. Rotaru, T. Fiat, L. Dărăban, V. Znamirovski, S. Cociș, *Analiza prin activare cu neutroni a unor monede de argint romane din tezaurul de la Cluj-Napoca, str. V. Deleu. (Neutron Activation analysis on Some Roman Silver Coins of Cluj-Napoca)*, în ActaMN, 26-30, I/2, 1989-1993, p. 525-532
- MARTIN 1983 Martin, R., *L'espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l'archaïsme à l'époque hellénistique*, în Collection de l'École française de Rome, Roma, 1983
- MARȚIAN 1920 Marțian, I., *Repertoriul arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920
- MATEI 1974-1975 Matei, Al., *O așezare rurală romană la Chinteni (jud. Cluj)*, în Sargeția, 11-12, 1974-1975, p. 299-302
- MATEI/LAKO 1979 Matei, Al., V., Lakó, E., *Repertoriul descoperirilor și așezărilor de epocă romană pe teritoriul județului Sălaj*, în ActaMP, 3, 1979, p. 121-136

- MARINESCU 1989 Marinescu, G., *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-estul Transilvaniei*, în *File de Istorie*, 6, 1989, p. 5-66
- MĂRGHITAN 1970 Mărghitan, L., *Micia a fost un pagus în timpul stăpânirii romane?*, în *SCIVA*, 21, nr.4, 1970
- MIELSCH 1987 Mielsch, H., *Die romische Villa. Architektur und Lebensform*, Munchen, 1987
- MITREA 1964 Mitrea, B., *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 574/38
- MITROFAN 1965 Mitrofan, I., *Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 657- 666
- MITROFAN 1972 Mitrofan, I., *Așezări ale populației autohtone în Dacia Superioară*, în *ActaMN*, 9, 1972, p. 141-162
- MITROFAN 1973 Mitrofan, I., *Villae rusticae în Dacia Superioară (I)*, în *ActaMN*, 10, 1973, p.127-150
- MITROFAN 1974 Mitrofan, I., *Villae rusticae în Dacia Superioară (II)*, în *ActaMN*, 11, 1974, p. 41-59
- MITROFAN 1980 Mitrofan, I., *Un altar dedicat Nemeselor*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 91-97
- MCKAY 1998 Alexander G. McKay, *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, London, 1998
- MOMMSEN 2009 Mommsen Theodor, *Istoria romană*, ediția a II-a, Polirom, vol. I, 2009
- MOȚU 1991 Moțu, I., *Așezarea rurală romană de la Aiton (jud. Cluj)*, în *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991, p. 175-219
- MUSTAȚĂ/GĂZDAC 2009 Mustață, S., Găzdac, C., *Așezarea romană*, în *Cercetări arheologice preventive la Florești-Polus Center, jud. Cluj (2007)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, 223-242
- MUSTAȚĂ/COCIȘ/VOIȘAN 2012 S. Mustață, S. Cociș, V. Voișian, *Instrumenta Balnei from Roman Napoca. Two iron vessels discovered on the site form Victor Deleu street*, în *Eph Nap*, XXI, 2012, p. 235-251

- MUSTAȚĂ 2013 S. Mustăță, *Vasele de bronz romane din Dacia Porolissensis*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013, p. 481
- NAPPO 1998 Nappo, S. C., *Pompei. Guida alla città sepolta*, White Star SRL, 1998
- OPREANU 2008 Coriolan H. Opreanu, *Houses in towns and small towns of roman Dacia*, în *Domus. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien*, Herausgegeben von Peter Scherrer, Österreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften Band 44, Wien, 2008, p. 387-403
- OROSZ 1905 Orosz, E., *Ősrégészeti adatok a Kis-Szamos folyó völgyéből*, în *Erdélyi Múzeum*, 22, 1905, p. 303-312
- OROSZ 1908 Orosz, E., *Újabban fölfedezett erdélyi őstelepek*, în *Erdélyi Múzeum*, 25, 1908, p. 256-259
- PAOLI 1945 Paoli, U. E., *Vita romana*, Florența, 1945
- PAUNIER/LUGINBUHL 2004 Paunier, D.; Luginbühl, T., *Bibracte. Le site de la maison 1 du Parc aux Chevaux (PC 1). Des origines de L'oppidum au règne de Tibère*, Collection Bibracte-8, 2004
- PAVOLINI 2005 Pavolini, C., *La vita quotidiana a Ostia*, Editori Laterza, 2005, p. 302
- PERRING 2002 Dominic Perring, *The Roman house in Britain*, London and New York, 2002
- PICARD 1980 Gilbert Charles Picard, *Les Phéniciens autour de la Méditerranée*, în *Archéologia*, nr. 146, septembrie, 1980, p. 6-17
- PISO 1995 Piso, I., *Le teritoire de la Colonia Sarmizegetusa*, în *EphNap*, 5, 1995, p.63-82
- PLESNIČAR-GREC 1990 Plesničar-Grec, L., *Il problema urbanistico di Emona*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990, p. 653-663
- POLLARD 2003 Nigel Pollard, *Soldiers, Cities, and Civilians in Roman Syria*, University of Michigan, 2003

- POPA 2001 Popa, D., *Viața rurală în Transilvania romană*, Editura Alma Mater, Sibiu, 2001, p. 240
- POPA 2002 Popa, D., *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002
- POPESCU 1925 Popescu, D., O., *Fouilles de Lechința de Mureș*, în *Dacia*, 2, 1925, p. 304-344
- PROTASE 1966 Protase, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966
- PROTASE 1980 Protase, D., *Autohtonii în Dacia, vol. I, Dacia romană*, București, 1980
- PROTASE 2002 Protase, D., *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman secolele II - IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002, p. 361
- PROTASE/LAZĂR/GROZAV 1988 Protase, D., Lazăr, V., Grozav, M., *Săpăturile arheologice din anii 1983- 1986 la Lechința de Mureș (jud. Mureș)*, în *Apulum*, 25, 1988, p. 181-206
- PROTASE/ZRINYI 1994 Protase, D., Zrinyi, *Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș). Săpăturile din anii 1970 - 1987*, Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș, 1994
- PROTASE/GUDEA/ARDEVAN 2008 Protase, D., Gudea, N., Ardevan, R., *Din istoria militară a Daciei romane. Castrul roman de interior de la Gherla*, Editura Mirton, Timișoara, 2008, p. 504
- QUEYSANNE 1989 Queysanne, B., *La description architecturale (I): Alberti et Raphael „Descriptio Urbis Romae”*, l'Ecole d'Architecture de Grenoble „Les Métiers de l'Histoire de l'Architecture”, juin, 1989
- ROBERTI 1990 Roberti, M. M., *Milano e Como*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990
- ROSKA 1911 Roska, M., *Rómaikori villa Dezmir határában*, în *Dolg.*, 1, 1911, 106-110
- ROSKA 1915 Roska, M., *Rómaikori villa Ajton (Kolozs vm.) határában*, în *Dolg.*, 6, 1915, 48-50
- ROSKA 1942 Roska, M., *Erdély régészeti repertórium*, Cluj, 1942

- ROSKA 1944 Roska, M., *Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943 évi működéséről*, în Erdélyi Múzeum, 49, 1944, p. 36-47
- ROSSI 1990 Rossi, F., *Brescia*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990, p. 535-541
- ROSSIGNANI 1990 Rossignani, M. P., *Gli edifici pubblici nell'Italia settentrionale fra l'89 A.C. e l'età augustea*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990
- ROUGÉ 1978 Rougé, P., *Les ports romains de méditerranée*, în *Dossiers de l'archéologie*, nr.29, juillet-août, Bruxelles, 1978
- RUSU/COSMA 1995 Rusu, M., Cosma, C., *Cercetări arheologice la Iernut, Sfântu-Gheorghe, Punct "Pe Șes"*, în *Cronica cercetărilor arheologice*, 1995, p. 45, nr. 65 B
- RUSSU 1941 Russu, I.I., *Thracica. Note onomastice II*, în *AISC*, 3 (1936-1940), 1941, p.153-159
- RUSSU 1941a Russu, I.I., *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în *AISC*, 3 (1936-1940), 1941, p. 319-340
- RUSSU 1944 Russu, I.I., *Onomasticon Daciae*, în *AISC*, 4 (1941-1943), 1944, 186-233
- RUSSU 1959 Russu, I.I., *Inscripții din Dacia*, în *MCA*, VI, 1959, p. 871-896.
- RUSU 1956 Rusu, M., *Cercetări arheologice la Gilău*, în *MCA*, II, 1956, p. 684-716
- ŠAŠEL KOS/SCHERRER 2002 ŠAŠEL KOS, Marjeta, SCHERRER, Peter, *The autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Noricum*, Ljubljana, 2002
- ŠAŠEL KOS/SCHERRER 2003 ŠAŠEL KOS, Marjeta, SCHERRER, Peter, *The autonomous Towns of Noricum and Pannonia.Pannonia I*, Ljubljana, 2003
- ŠAŠEL KOS/SCHERRER 2004 ŠAŠEL KOS, Marjeta, SCHERRER, Peter, *The autonomous Towns of Noricum and Pannonia.Pannonia II*, Ljubljana, 2004
- STACCIOLI 1977 Staccioli, R. A., *Le peysage urbain*, în *Dossiers de l'archéologie*, nr.24, Bruxelles, 1977
- SUCEVEANU 1998 Suceveanu, Al., *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea*, București, 1998, p. 41-44

- SUCIU 2009 Suciú, L.D., *Habitat și viață cotidiană în Dacia secolelor I a. Chr. - I p. Chr.*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, p. 545
- SZÉKELY 1969 Székely, Z., *Villa rustica romană de la Ciunăfaia*, în Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal Sibiu, 14, 1969, p. 155-181
- TAMBA 1992 Tamba, D., *Raport preliminar privind săpăturile arheologice și lucrările de conservare și restaurare executate la Porolissum în anii 1988-1991 - 6. Orașul roman: sectorul L*, în AMP, 16, 1992, p. 153-155
- TAMBA 1997 Tamba, D., Gh., *Castrul roman de la Românași - Largiana*, Zalău, 1997
- TAMBA 2001 Tamba, D., Gh., *Tipuri de așezări civile de castre pentru trupe auxiliare din provinciile dacice.*, în Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani, Editori C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu, Zalău, 2001, p. 249-284
- TAMBA 2005 Tamba, D., Gh., *Așezarea civilă de tip vicus militar a castrului mare de la Porolissum. Observații în legătură cu așezările civile ale castrelor de trupe auxiliare din Dacia Porolissensis*, teză de doctorat - manuscris, Cluj-Napoca, 2005, p. 450
- TAMBA 2008 Tamba, D. Gh., *Așezarea civilă (vicus militaris) a castrului mare de la Porolissum*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008
- TAMBA 2012 Tamba, D. Gh., *Reconstituiri grafice de clădiri locuință din vicusul militar al castrului de pe dealul Pomet de la Porolissum*, în Caiete Silvane, Revistă de cultură, Serie nouă, Anul VIII, nr. 9 (92), septembrie 2012, 9 - 19
- TAMBA/MATEI 1992 Tamba, D., Gh., Matei, Al. V., *Raport preliminar privind săpăturile arheologice și lucrările de conservare și restaurare executate la Porolissum în anii 1988-1991 - 5. Orașul roman: sectorul OL*; în AMP, 16, 1992, p. 150-152
- TAMBA/GUDEA 2003 Tamba, D., Gudea, N., *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice și de teren. Lucrări de restaurare conservare executate la Porolissum, între anii 1994-2002*, în ActaMP, 25, p. 195-263
- TÉGLÁS 1989 Téglás, I., *Római maradványokról Torda-Aranyos megyében*, în Archeologiai Értesítő. Budapest, 18, 1989, p. 431-433

- TÉGLÁS 1909 Téglás, I., *Potaissától keletre a Mezőségen létezett vicusokról*, în *Archeologiai Értesítő*. Budapest, 29, 1909, p. 159-163, dar și 436-438
- TÉGLÁS 1910 Téglás, I., *A mezőtóháti vicusról és a potaissai Apollo domborműről. (8 ábrával)*, în *Archeologiai Értesítő*. Budapest, 30, 1910, p. 353-356
- TÉGLÁS 1910a Téglás, I., *A detreheimi és klapai vicusokról*, în *Archeologiai Értesítő*. Budapest, 30, 1910, p. 276-278
- TÉGLÁS 1913 Téglás, I., *A liskakúti római telepről*, în *Archeologiai Értesítő*. Budapest, 33, 1913, p. 57-60
- TIMOC 2004 Timoc, C., *Primele locuințe civile de la Tibiscum- Jupa*, în *Studia Historica et Archaeologica In Honorem Magistrae Doina Benea*, Timișoara, 2004, p. 379-383
- TIR *Tabula Imperii Romani*. L 34, Budapest, 1968. L 35, București, 1969
- TORMA 1880 Torma, K., *A limes dacicus felső része*, Budapest, 1880
- TOYNBEE 1996 J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London, 1996
- TRENTINI 1995 Johannes B. Trentini, *Ephesos* (ghid), Passau, 1995
- TRIPON 2005 Tripon, M., *Săpător în piața...discordiei*, Editura Mo, Cluj-Napoca, 2005, p. 376
- TUDOR 1968 Tudor, D., *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, București, 1968
- TUDOR 1976 Tudor, D., *Arheologia romană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 282
- TUFI 2006 Tufi, S. R., *Pompei. La vita quotidiana*, Florența, 2006
- TURNEYSSSEN 1973 Turneyssen, J., *Pompei. Des maisons et des hommes*, în *Archéologia*, nr.55, février, 1973, p. 21-29
- ȚIPLIC/COCIȘ/VOIȘAN 2004 Țiplic, S. Cociș, V. Voișian, *Descoperiri medievale timpurii în Cluj-Napoca, (Early Medieval Discovery în Cluj-Napoca str. V. Deleu)*, în *RB*, XVIII, 2004, p. 195-207
- VASS 2013 Vass, Lóránt, *Artefactele romane din os de la Porolissum. Contribuții la cunoașterea industriei osului din Dacia romană*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013, p. 492

- VORBECK/BECKEL 1973 Vorbeck, E.; Beckel, L, *Carnuntum. Rom an der Donau*, Salzburg, 1973
- WALLACE-HADRILL 2001 Andrew Wallace-Hadrill, *Emperors and Houses in Rome*, în *Childhood, Class and Kin in the Roman World*, edited by Suzanne Dixon, London and New York, 2001
- WINKLER ET ALII 1968 Winkler, I., Vasiliev, V., Chițu, I., Borda, A., „*Villa rustica*” de la Aiud. *Câteva observații privind „villae-le rusticae” din Dacia Superior*, în Sargeția, V, 1968, p. 59-85
- WIPLINGER/WLACH 1996 Gilbert Wiplinger, Gudrun Wlach, *Ephesos. 100 Jahre österreichischen Forschungen*, Wien, 1996
- WITENBERGER/POPA/BULZAN 1995 Witenberger, M. B., Popa, V., Bulzan, S., *Cercetările arheologice de la Cluj-Napoca: Piața Muzeului*, în *Cronica cercetărilor arheologice*, București, 1995, p. 26
- WOLLMANN 1996 Wollmann, V., *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996
- ZĂGREANU 2014 Zăgreanu, R., *Arta sculpturală în Dacia Porolissensis*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2014, vol. I- p. 719, vol. II- p. 745
- ZORZETTI 1990 Zorzetti, N., *Il modello romano di cultura in età repubblicana: riflessioni sull'ellenismo romano*, în *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste-Roma, 1990, p. 225-227
- ***, *Revista. Archéologia*, nr. 151, fevrier, 1981

Surse online:

Pagini ale unor muzee:

<http://www.comune.marzabotto.bo.it/htm/come.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region1/14/14-5.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region2/8/8-5.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region5/2/2-4.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region2/6/6-5.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region5/11/11-2.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region5/2/2-13.htm>

<http://www.ostia-antica.org/region5/2/2-11.htm>

<http://www.ostia-antica.org/regio5/2/2-3.htm>

<http://destinia.com/guide/le-monde/moyen-orient--afrique-du-nord/maroc/1-30005-30153/15/fr>

<http://www.sitedevolubilis.com/GeneratedItems/romanis/cdrom1.html>

http://www.carnuntum.co.at/index_set.html

Cronica cercetărilor arheologice din România:

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA1995/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA1997/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA1998/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2001/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2002/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2005/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2006/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2007/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2008/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2009/cd/index.htm>

<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1394&d=Ilisua-Uriu-Bistrita-Nasaud-Vicinal-2001>

<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=438&d=Iernut-Mures-catun-Sfantu-Gheorghe--Pe-ses-1996>

<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=511&d=Iernut-Mures-catun-Sfantu-Gheorghe--Pe-ses-1997>

<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1061&d=Iernut-Mures-catun-Sfantu-Gheorghe--Pe-ses-2000>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm>

<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2007/rapoarte/178.htm>

<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=3777&d=Sutoru-Zimbor-Salaj-La-Cetate-2006>

Abrevieri

- ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău
ANRW – Aufstieg und Niedergang der römischen welt, Berlin – New York
Apulum – Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
BAC – Bulletin archéologique du Comité
BAR – British Archaeological Reports
Banatica – Banatica, Reșița
CCA - Cronica Cercetărilor Arheologice
CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum
Eph Nap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
GAS - Société suisse de préhistoire
ILS - Inscriptiones Latinae Selectae
Materiale – Materiale și cercetări arheologice, București
MNIT - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
P.S.A.M.- Publications du Service des Antiquités du Maroc
RE – Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis
SCIV(A) – Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie, din 1974), București
Tibiscus – Tibiscus. Muzeul Banatului, Timișoara
TIR - *Tabula Imperii Romani*